

КУЛЬТУРНО-СОЦІУМНІ ЗНАННЯ У КОГНІТИВНОМУ ПРОСТОРІ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Н. М. Маковська

Волинський державний університет ім. Л.Українки

Статья рассматривает место культурно-социальных знаний в когнитивном пространстве языковой личности. Анализируется функционирование когнитивных структур этого типа, в частности их влияние на ход интерпретационных процессов и результат понимания во время речевой интеракции. Дается разъяснение типичным случаям недопонимания, вызванным культурно-социальными факторами.

Ключевые слова: языковая личность, культурно-социальные знания, когнитивное пространство, интерпретация, недопонимание

Стаття розглядає місце культурно-соціумних знань у когнітивному просторі мовної особистості. Аналізується функціонування когнітивних структур цього типу, зокрема їх вплив на хід інтерпретаційних процесів та результат розуміння під час мовленнєвої інтеракції. Дається пояснення типовим випадкам непорозуміння, спричиненим культурними і соціумними факторами.

Ключові слова: мовна особистість, культурно-соціумні знання, когнітивний простір, інтерпретація, непорозуміння

The article determines the place of cultural and social knowledge in the cognitive domain of linguistic individual. Under analysis there is functioning of the cognitive structures in question, particularly, their influence on the interpretation and the result of understanding in a flow of a speech interaction. The explanation is given to the most typical cases of misunderstanding, caused by social and cultural factors.

Key words: linguistic individual, cultural-social knowledge, cognitive domain, interpretation, misunderstanding

Мовна особистість (МО) постає у вигляді багатогранного, різнопланового об'єкта дослідження, неповторність якого визначається унікальною комбінацією соціально-психологічних характеристик. Розгляду різних аспектів мовної особистості неодноразово присвячувались праці в сучасній лінгвістичній теорії. Робились вдалі спроби структурного аналізу МО (Ю.М. Караулов), типології (Г.І. Богін), розглядалися моделі поведінки МО як сукупності мовленнєвих особистостей (Л.П. Клобукова), аналізувались когнітивні простори МО (В. Красних), місце культурних та соціальних знань в менталітеті МО (А. Вежбицька, А.С. Герд, М.І. Толстой, С. Kramsch, R.A. Hudson). Новітня постгенеративна парадигма наукового знання у вигляді когнітивістики відкрила нові перспективи в дослідженні цього феномену. Зокрема, з'явилися можливості достеменного аналізу концептуальної системи МО, ролі когнітивних структур, що уособлюють різні види знань, у їх безпосередньому впливі на хід інтерпретації та розуміння у процесі мовленнєвої інтеракції. Центром уваги стає, за викладом Ю.М. Караулова, когнітивний аспект мовної особистості. Такий аналіз когнітивних процедур дає можливість пояснити явище непорозуміння, неповне або неправильне розкриття змісту висловлювань продуцента, що нерідко виникає під час комунікації.

Мета статті – визначити статус культурно-соціумних знань в індивідуальному когнітивному просторі мовної особистості. Довести залежність інтерпретаційних процесів та результату акту розуміння від культурного базису та соціумної приналежності комуніканта-адресата.

Розуміння як інтерпретуюча діяльність передбачає з'ясування змісту, розкриття смислових компонентів, що формують комунікативне повідомлення. Когнітивістика, як пріоритетний напрям сучасних лінгвістичних досліджень, уперше чітко заявила про те, що інтерпретуюча діяльність повністю залежить від концептуальних координат, інакше кажучи – ментального багажу адресата. Таким чином, домінуючими факторами під час розуміння слід вважати нашу концептуальну спорідненість або відмінність, оскільки індивідуальний когнітивний простір кожної окремої мовної особистості зумовлюється власним специфічним досвідом та світобаченням й охоплює знання – когнітивні структури лінгвістичного та феноменологічного плану, особистісні уявлення, вірування, сформовані стереотипи, оцінні позиції. Вагомими складовими індивідуального когнітивного простору інтерпретатора є знання культурно-національного та соціумного спрямування. Саме вони визначають приналежність особистості до певної національно-мовно-культурної спільноти, а також детермінують її як представника певного соціуму. Будучи присутніми в ментальній свідо-

мості адресата, вони сукупно формують базу та ракурс, з якого інтерпретується те чи інше комунікативне повідомлення.

Варто пам'ятати, що форма і зміст будь-якого дискурсу залежать від соціального та індивідуального образу мислення [1, с.23]. У процесі смислового пізнання інтерпретація поєднує у собі зміст попереднього знання та нового, що продукується, а також зіставляється з соціально-історичною та культурною ситуацією, в якій відбувається когнітивний процес [2, с.107]. Англomовний дискурс має свою специфіку, оскільки певна культурна ментальність стимулює конкретну організацію мовленнєвих повідомлень з урахуванням певної соціальної ситуації та відповідних культурних сценаріїв мовленнєвої поведінки. Це, своєю чергою, впливає на вироблення стратегій інтерпретації, заснованих на певних культурних цінностях. Для англійців та американців такими особливостями є посилення на особисту незалежність, на власну автономію. Так, наприклад, пояснюється присутність псевдопитань (*whimperative*) в англійській мові, що репрезентують директиви - а не певними стратегіями ввічливості (адже інколи вони поєднуються навіть з нецензурною лексикою). У ході комунікації адресат трактується як особистість, яка самостійно визначає свої дії [3, с. 689], неприпустимим вважається нав'язування своєї точки зору, думки, формулювання директив у прямій диктаторській формі. Одним із найбільш характерних англо-американських правил мислення є правило упевненості у собі, а також постулат позитивного мислення [4,с.396], правило "твердої верхньої губи" – стриманості у розмові в англійців. В американській культурі заохочується пряме вираження вимог або відмов. Загалом, в спілкуванні радше цінується гармонізація відносин між комунікантами, аніж тісний контакт, як, наприклад, в японській культурі [5, с.80]. Особливості національного мислення відображаються в існуванні національних стереотипів як моделей соціальної поведінки, що мають стійкий характер.

У випадку, коли між співрозмовниками виникають непорозуміння через відмінності культурно-мовного спрямування, це означає, що вони не поділяють певний спосіб бачення та інтерпретацію подій, у т. ч. мовленнєвих. Між ними існують розбіжності у підході до значень та оцінки концептів, репрезентованих лексичними одиницями. Іншими словами, вони у різний спосіб сприймають реальність та здійснюють категоризацію досвіду. Розуміння в процесі міжкультурної комунікації повсякчас залежить не від структурних еквіваленцій, а від наближеності концептуальних систем, обумовлених певним культурним та соціальним досвідом.

Виділяючи наступні типи комунікації: 1) моносоціумна монокультурна; 2) міжсоціумна монокультурна; 3) моносоціумна міжкультурна; 4) міжсоціумна міжкультурна, автор зауважує, і ми підтримуємо цю думку, що найбільший ризик конфліктних ситуацій та непорозумінь несе останній (4) тип інтерпретації [6,с. 186]. Неадекватне розуміння може виникнути на рівні лінгвістичних та феноменологічних когнітивних структур, протиріч стереотипів мислення мовних особистостей певного культурного та соціального кола. Важливим для ефективної комунікації є також врахування відмінних конотативних значень, сформованих особистісних уявлень, оцінних позицій та вірувань. Таким чином, беручи до уваги домінуючі культурно-соціумного коріння як інтерпретуючої діяльності під час розуміння, можна виділити два плана вираження, які мають рівнозначний вплив на формування концепта висловлювання реципієнтом й реалізація яких може відбуватися порізно та разом. Перший план – фактологічний, він уособлює сукупність знань (декларативних, процедурних) як культурного спрямування, так і тих, що характеризують соціумну сферу. Другий план – конотативний, модусний, він відтворює оцінки, уявлення, відношення, погляди. Найбільш яскраво він простежується під час спілкування комунікантів, які належать до різних вікових, гендерних груп, індивідів з різними соціальними статусами.

Люди, які ототожнюють себе з членами певної соціальної групи, набувають спільних способів споглядання на світ через їхню інтеракцію з іншими членами цього соціуму. Спільні ставлення, вірування, уявлення та оцінки віддзеркалюються у манері, з якою члени того чи іншого соціуму користуються мовою, а саме: у виборі що і яким чином говорити. Можна стверджувати про існування й дискурсивних спільнот, де члени групи володіють певними лінгвістичними шляхами задоволення своїх інтенцій. Вони різняться не лише за допомогою граматичних, лексичних та фонологічних рис, а також диференціюються за допомогою топиків спілкування, способів репрезентації інформації, стилей проведення мовленнєвої інтеракції, інакше кажучи, своїм дискурсивним акцентом [7, с.6].

Носій мови ніби фокусує у собі риси "колективних мовних особистостей". Тому, незважаючи на неповторність та унікальність адресата як мовної особистості, у схожих ситуаціях спілкування реакція комунікантів може бути вражаюче однорідною. Це пояснюється маніфестацією у певні

моменти комунікативної діяльності особливостей групової мовленнєвої поведінки. Водночас, приналежність до певного соціуму супроводжується певним набором знань та уявлень, у термінах яких здійснюється інтерпретуюча діяльність. Формування цього набору повністю залежить від власне індивідуального соціального досвіду кожної окремої мовної особистості. Від того, наскільки співпадає соціальний досвід учасників спілкування, залежить ступінь взаєморозуміння між співрозмовниками. Чим ближче соціальний досвід комунікантів, тим легше досягнути розуміння під час спілкування. І навпаки, прогалини у знаннях, зумовлені відсутністю певного соціального досвіду, як правило, спричиняють непорозуміння у процесі мовленнєвої інтеракції. Наприклад:

“Mr. Boxer,” the judge said, “do you understand the meaning of the word ‘profanity’?”

“Yessir.”

“Then I instruct you not to use it.”

“I didn’t said it, he did.”

“Not the word itself,” the judge said, “but the examples thereof” [7, p.148].

Комуніканти у наведеній вище ілюстрації (суддя та свідок) різняться як соціальними статусами, так і соціальними досвідами. Відсутність певних знань не дозволяє адресату правильно проінтерпретувати висловлювання адресанта. Заборону лихословити, вживати лайливу лексику реципієнт трактує як інструкцію не користуватися певною лексичною одиницею (profanity).

У повсякденному мовленнєвому спілкуванні мовна особистість переключається із одних стереотипів рольової поведінки на інші. Таке переключення має важливе значення, оскільки успіх комунікації значною мірою залежить від того, наскільки мовець і слухач володіють формами мови, що відповідають конкретній ситуації спілкування. Приналежність до певного соціуму накладає свій відбиток на спосіб мислення, детермінує уявлення та оцінні позиції. В комунікативній взаємодії мовних особистостей чітко проявляються рольові ознаки мовленнєвої поведінки. Тому асиметричність як критерій-ознака нерівності соціального положення комунікантів може зіграти роль визначального фактору, що зумовлює неповне або неправильне розуміння:

“You weren’t driving the car in question.... ”

“What question is that?”

There was some laughter in back, Seagraves smiled and shook his head. “The car you agreed to purchase from Mr. Trout”. [7, p.149].

Асиметричність соціального положення у цьому прикладі реалізується у стилі та манері представлення розмовного дискурсу співрозмовниками. Традиційний спосіб репрезентації інформації та формулювання запитань продуцентом-адвокатом не зустрічає відповідного розуміння зі сторони реципієнта-простолюдина. На заваді стає відсутність в останнього елементарних знань мовного вжитку, елементів комунікативної компетенції, необхідних для рівноправного спілкування.

У когнітивному просторі мовної особистості сформована сукупність концептуальних одиниць та уявлень, які, утворюючи стереотипні асоціативні поєднання, визначають лінію розуміння та стратегію інтерпретації у тому чи іншому випадку. Підґрунтям для таких стереотипних зв’язків та асоціацій є наповненість ментальної реальності інтерпретатора, що уособлює національно-культурну детерміновану інформацію та знання соціумного характеру, які існують паралельно з іншими знаннями у концептуальній системі координат адресата. В окремих випадках умовиводи, що базуються на стереотипності, можуть призвести до неправильного розуміння:

‘You do the obscurest plays’, she said. ‘What was it last time? Ralph Roister something?’

‘Treadmill says this one’s tremendously hackneyed but it’s a wonderful play with great poetry,’ I said.

‘Oh, Hamlet?’ There was almost sprightliness in her voice as she made the suggestion.

‘No,’ I said, ‘The Broken Heart’ [9, p.198].

Культурно детермінована стереотипна асоціація зумовлює адресата зіставити запропоновану дескрипцію з найбільш значущим з її точки зору референтом (*tremendously hackneyed but it’s a wonderful play with great poetry = Hamlet*). Такі інференційні ходи керуються культурними установками інтерпретатора. У цьому випадку це призвело до непорозуміння.

Отже, можна справедливо стверджувати, що у когнітивному просторі індивіда чільне місце посідають знання культурно-соціумного спрямування. Система знань та вірувань, оцінок та уявлень, стереотипних зв’язків є тими складовими, які наповнюють ментальну свідомість комуніканта, цілісно утворюючи картину світу кожної окремої мовної особистості. Вони формують концептуальну сферу комуніканта-інтерпретатора, через призму якої відбувається розуміння. У рамках цієї системи здійснюється цілеспрямоване керування інтерпретаційними процесами та діяльні-

стю по опрацюванню мовленнєвої інформації, з'ясування основних принципів, функціонування яких складає перспективу подальшого дослідження.

Література:

1. Бехта І.А. Концептосфера у динаміці (текст і дискурс у світлі когнітивно-дискурсивної парадигми) // Мовні і концептуальні картини світу.- Вип 5. – К., 2001. – С. 22-26.
2. Дротянко Л.Г. Філософські проблеми мовознавства. – К.: Навчальна книга, 2002. – 128 с.
3. Вежицька А. Семантические универсалии и описание языков. – М.: Языки русско культуры, 1999. – 780 с.
4. Вежицька А. Язык. Культура. Познание. – М.: Русские словари, 1996. – 416 с.
5. Белова А.Д. Лингвистические аспекты аргументации. – К., 1997. – 300 с.
6. Красных В.В. Основы психолінгвістики и теории коммуникации. – М.: Гнозис, 2001. – 270с.
7. Dexter P. Paris Trout. – N.Y.: Penguin Books, 1991. – 306 p.
8. Kramsch C. Language and Culture. - Oxford: University Press, 1998. – 134 p.
9. Wilson A.N. Incline Our Hearts. – L.: Penguin Books, 1990. – 250 p.

Поступила в редакцію 16.11.2002

СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКА ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА ЗОНА ЯК ОБ'ЄКТ ВИВЧЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ДІАЛЕКТОЛОГІЇ

Г. І. Мартинова

Черкаський державний університет

Стаття посвячена очертуванню границь середньодніпровської історико-культурної зони по даним лінгвістики, історії, археології, етнографії і визначенню початку формування в ній середньодніпровського діалекта.

Ключевые слова: середньодніпровська історико-культурна зона, ареал, ізоглосна стратиграфія, середньодніпровський діалект

Статтю присвячено окресленню меж давньої середньонаддніпрянської історико-культурної зони за свідченнями лінгвістики, історії, археології, етнографії і визначенню початку формування в ній середньонаддніпрянського діалекту.

Ключові слова: середньонаддніпрянська історико-культурна зона, ареал, ізоглосна стратиграфія, середньонаддніпрянський діалект

This paper devotes the outline of bounds an ancient mid-upper-Dnieper historical-cultural zone by evidence of linguistic, history, archeology, ethnography and determination of forming in the mid-upper-Dnieper dialect.

Key words: mid-upper-Dnieper historical-cultural zone, areal, isoglossical stratygraphy, mid-upper-Dnieper dialect

Одним із перспективних завдань слов'янської історичної діалектології є визначення історичних меж говорів, що безпосередньо пов'язане з реконструкцією давніх історико-культурних зон (ІКЗ). Вони становлять певну ареальну єдність, яку виділяють за свідченнями археології, етнографії, антропології, лінгвістики, історії, географії. Основним методом реконструкції ІКЗ є аналіз і узагальнення матеріалів ареалогії, створення зведених карт, вивчення структури і характеру поведінки встановлених меж [2,с.5-6]. Виокремлення ІКЗ, у межах якої функціонує середньонаддніпрянський говір, актуальне, оскільки дозволяє під іншим кутом зору поглянути на генезис цього діалекту, що упродовж тривалого часу становить проблему в українській діалектології.

Донедавна час виникнення певного мовно-територіального утворення дослідники пов'язували насамперед із фіксацією його особливостей у пам'ятках писемності. Однак ці дані не можуть бути єдиною і надійною базою історико-лінгвістичного дослідження, оскільки ознаки, представлені у пам'ятках фрагментарно, не мають чіткої локалізації в просторі і часі. Зважаючи на це, сучасна наука виробила методіку, згідно з якою необхідну інформацію намагаються виявити шляхом зіставлення лінгвогеографічних свідчень з історико-археологічними даними [9,с.41; 3; 16; 10]. Найважливішим джерелом такого дослідження є матеріали лінгвістичної географії, для історичної інтерпретації яких необхідне використання фактів історії, археології, етнографії. Його об'єктивність визначає "збіг ізоглос із історико-археологічними межами, синхронними часу формування певних мовних особливостей" [16]. Якщо такий збіг достат-